

A. F. Harding, *European Societies in the Bronze Age*, Cambridge World Archaeology, Cambridge 2000, 556 ss.; 134 rycin i 10 tabel w tekście.

Jak zaznacza we wprowadzeniu sam Autor, prezentowana praca stanowi swego rodzaju kontynuację i rozwinięcie „Bronze Age in Europe” napisanej wraz z J. M. Coles’em w połowie lat siedemdziesiątych. Ma ona na celu analizę różnych aspektów szeroko rozumianej kultury epoki brązu oraz przedstawienie pewnych ogólnych wzorów kulturowych, charakterystycznych dla obszarów całej prawie Europy we wspomnianym czasie. Podkreśla też, że tak samo jak podobieństwa ważne są tutaj różnice, np. w sposobach zasiedlania podobnych nisz ekologicznych. Przedstawienie jakichkolwiek uogólnień dotyczących epoki brązu na tak

rozległym obszarze jest zadaniem niezwykle trudnym i dość ryzykownym, z czego Autor zdaje sobie sprawę zaznaczając, że obraz tych powszechnych wzorów kulturowych zawsze będzie „nierówny”, co wynika zarówno ze stanu badań i publikacji na różnych terenach, jak i z dostępności źródeł, zwłaszcza z prac przeprowadzonych w ciągu ostatnich dwudziestu lat.

Książka składa się z 14 rozdziałów. Po wprowadzeniu, w kolejnych z nich, przedstawiono poszczególne aspekty działalności społeczności ludzkich, zamieszkujących Europę w czasie tradycyjnie określanym jako epoka brązu, czyli mniej wię-

cej od 2500 do 800 BC. Zdaniem Autora jest to bardzo ważny okres przemian społecznych, zarówno na poziomie jednostek, niewielkich społeczności jak i większych, quasi-politycznych ugrupowań.

Wprowadzenie, tradycyjnie już w tego rodzaju publikacjach, zawiera przegląd najważniejszych systemów chronologicznych wypracowanych dla epoki brązu. Choć przedstawienie to jest bardzo szczegółowe, w dalszej części pracy Autor posługuje się nim sporadycznie, operując raczej bardziej ogólnymi określeniami w rodzaju „wczesna” albo „późna epoka brązu”. Należy więc zastanowić się nad zasadnością powtarzania w kolejnej pracy praktycznie tych samych informacji, zwłaszcza jeśli nie są one stosowane w dalszych rozdziałach. Podobnie jest z informacjami, np. dotyczącymi klimatu. Część o charakterze wstępnym praktycznie nie różni się od np. wprowadzenia w ostatniej pracy Kristiansena (1998).

W kolejnych częściach Autor bada poszczególne dziedziny kultury ludzkiej, np. budownictwo, obrządek pogrzebowy, handel, szeroko rozumianą wytwórczość, analizując je na poziomie mikro (pojedynczych znalezisk czy obiektów) na różnych terenach, a następnie wyciągając wnioski ogólne. Efektem takiego postępowania jest chociażby niezbyt odkrywcze stwierdzenie podsumowujące rozdział o budownictwie, że domy były budowane na planie prostokąta lub owalu, a ludność je zamieszkująca zajmowała się rolnictwem, zaś układ budynków na osadach był gęsty lub rozproszony, regularny lub nieregularny. Podobnie jest w następnych rozdziałach, gdzie procedura badawcza jest konstruowana w ten sam sposób.

W części poświęconej obrządkowi pogrzebowemu Autor nie podejmuje się wyciągania wniosków, a skupia się raczej na stawianiu nowych pytań i kwestii, które powinny być badane. Chodzi tu przede wszystkim o badanie zagadnienia „kontrastów” w sposobach chowania zmarłych i skupienie się na relacjach między kremacją a inhumacją, pochówkiem płaskim i pod nasypem itd.

Następne części poświęcone są kolejno kwestiom gospodarki, transportu i kontaktów, metalurgii, wytwórczości, uzbrojeniu, religii i obrzędowości, skarbów, ludności i organizacji społecznej. Autor przedstawia, jak prezentują się te zagadnienia w różnych częściach Europy, praktycznie po-

mijając jedynie europejską strefę śródziemnomorską, traktując ją jako teren o odrębnym rytmie i tempie rozwoju.

Niezaprzeczną zaletą pracy jest imponujący wręcz zbiór danych do poznania poszczególnych elementów kulturowych oraz bardzo bogata bibliografia, przydatna każdemu badaczowi przedmiotu. Należy tu jednak zaznaczyć, że owo zestawienie literatury składa się prawie wyłącznie z prac źródłoznawczo-sprawozdawczych, przy równoczesnym, celowym bądź przypadkowym, pominięciu publikacji o charakterze syntetycznym. Taki wybór literatury podkreśla także charakter samej pracy, gdzie część źródłoznawcza wyraźnie dominuje. Sama konstrukcja pracy w podziale na bloki tematyczne ma z jednej strony zalety, ułatwia bowiem szybkie odnalezienie interesujących zagadnień, z drugiej jednak strony sprawia wrażenie, że mamy do czynienia jedynie z bazą źródeł, przy znacznym uszczupleniu części o cechach syntezy. Nie oznacza to rzecz jasna zupełnego braku wniosków, są one jednak niewspółmiernie ubogie, zwłaszcza w porównaniu z częścią źródłową. Kilkudzaniowe podsumowanie na końcu każdego rozdziału nie wyczerpuje przecież tych złożonych zagadnień, dotyczących powiedzmy metalurgii czy wierzeń religijnych. Powodem tego jest prawdopodobnie wspomniane już wstępne założenie Autora o potrzebie sformułowania generalnych ustaleń dla całego tego okresu na terenie prawie całej Europy. Z pracy wynika, że owych możliwych do sformułowania ogólnych wzorców kulturowych prawdopodobnie nie było więc tak wiele. Po przeczytaniu tytułu książki wydaje się oczywiste, że zasadniczą jej częścią powinny być rozdziały dotyczące struktur społecznych. W tym jednak rozdziale (dwunastym), Autor przedstawił raczej historię badań nad zagadnieniami społecznymi w prehistorii, zaczynając od badań kultury materialnej na początku XX wieku, przez archeologię procesualną lat siedemdziesiątych, aż do współczesnych koncepcji, również nawiązujących do studiów nad kulturą materialną, jednak traktujących ją jako źródło do poznania nie samego przedmiotu (jego „typu”, chronologii, miejsca występowania), ale skomplikowanych struktur i uwarunkowań, także społecznych, niezbędnych do jego powstania. Pokazano tu także metody badania zróżnicowania

wewnątrz grup/plemion/społeczeństw. Za jedną z takich metod Autor uważa badania nad zróżnicowaniem budownictwa na osadach, gdzie wyróżnikiem byłyby budynki, których wielkość przekraczała standardowe wymiary na terenie poszczególnej osady. Nie sprecyzowano niestety, czego dokładnie wyróżnikami miałyby być owe budowle. Nie poruszono tu także ważnej kwestii zróżnicowania materiału ruchomego w poszczególnych częściach osad. Kolejnym sposobem przedstawionym przez Autora jest badanie wyposażenia grobowego. Zwrócono tu przede wszystkim uwagę na większą, w porównaniu do wcześniejszych badań, rolę analiz statystycznych, przeprowadzanych dla całych stanowisk. Część tego rozdziału poświęcona jest badaniom nad próbami wiązania poszczególnych odnajdywanych artefaktów z płcią i miejscem w społeczeństwie osoby, która je wykonała bądź się nimi posługiwała. Głównym i najwyraźniej jedynym wnioskiem w tej części jest stwierdzenie, że relacje społeczne w interesującym nas okresie dziejowym nie należały do statycznych.

Ostatnia część przedstawia „świat epoki brązu”, jego skalę i wzajemne wewnętrzne oddziaływanie. Autor pokazał tu dwa podstawowe modele funkcjonujące w badaniach nad epoką brązu. W pierwszym z nich tereny wschodniej części basenu Morza Śródziemnego stanowią dynamicznie rozwijające się centrum, z którego rozchodzą się na pozostałe tereny Europy drogą dyfuzji wszystkie innowacje. Drugi model natomiast zakłada istnienie na terenie całego kontynentu serii dużych centrów, oddziałujących tak na centra sąsiednie, jak i te bardziej oddalone. Na podstawie badań osadniczych Autor dochodzi do wniosku, że świat epoki brązu był zarazem duży i mały. Wielkość osad i terenów wykorzystywanych przez ich mieszkańców pokazuje, że znacząca większość grup liczyła kilkaset albo kilka tysięcy ludzi, była więc mała i zajmowała kilkadziesiąt albo kilkaset kilometrów

kwadratowych. Świat przez nich postrzegany ograniczał się, zdaniem Autora, zapewne do terenów przez nie penetrowanych i ewentualnie dalszych, sąsiednich obszarów. Z drugiej strony znane są przedmioty z bursztynu, szkła czy fajansu występujące na terenach znacznie odległych od miejsc ich pozyskiwania bądź produkcji. Chociaż nie można w tej chwili stwierdzić, czy miejsce ich pochodzenia było znane ich użytkownikom, można być pewnym, że wiedzieli, iż nie są one dostępne w najbliższym sąsiedztwie i zostały przywiezione z daleka. W tym więc znaczeniu byli świadomi istnienia sieci połączeń pomiędzy np. południem i północą.

Część podsumowująca, nazwana tu epilogiem, została skonstruowana w ten sposób, że przedstawiono w niej kolejno stan i obecne tendencje w badaniach nad poszczególnymi zagadnieniami dotyczącymi funkcjonowania społeczeństw w epoce brązu. Do zagadnień tych należą studia nad artefaktami, regularna publikacja przybywających źródeł, chronologia, studia nad osadnictwem i krajobrazem, badania paleoprzyrodnicze, etnogeneza, obrządek pogrzebowy, rekonstrukcja zjawisk społecznych i politycznych, studia nad związkami między kulturą materialną, płcią i tożsamością.

Jak już wspomniano wcześniej, główną wadą książki jest brak wniosków. Autor, pomimo zebrania ogromnej ilości danych, nie wyszedł niestety poza dawno już sformułowane opinie na temat funkcjonowania grup w okresie epoki brązu.

Justyna Baron

BIBLIOGRAFIA

- Kristiansen K.
1998 *Europe before History, New Studies in Archaeology*, Cambridge.

Adres Autora:

Mgr Justyna Baron
Instytut Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
51-137 Wrocław

